

onderzoek in Nederland, met een wel erg Wagenings beeld van de laatste decennia. Voor het overige staat in dit boek de historische ontwikkeling van het cultuurlandschap van Noord- en Midden-Limburg centraal. Schrijver heeft daarin de bestaande kennis in een systematisch overzicht samengevat en lacunes in de beschikbare kennis waar mogelijk gericht opgevuld.

Het onderzoek betreft niet alleen een groot gebied maar wil tegelijkertijd recht doen aan de lange bewonings- en landschapsgeschiedenis ervan. Dat roept een methodologisch probleem op. In een zo groot gebied kan men niet van alle ruimtelijke patronen en landschapselementen, de ontwikkelingsgeschiedenis in detail onderzoeken, maar de uitdieping van het ontwikkelingsproces dat deze elementen en patronen hebben doorgemaakt, leidt noodzakelijkerwijs tot toespitsing op specifieke plekken en gebieden.

De schrijver heeft geprobeerd deze methodologische moeilijkheid op te vangen door in deel twee van het werk vooral de aandacht te richten op de ruimtelijke structuur van Noord- en Midden-Limburg en, in aansluiting daarop, de voornaamste geografische kenmerken van het cultuurlandschap aan te geven op een los bijgevoegde kaart. Vervolgens wordt in deel drie nader ingegaan op het ontginningsproces en de geschiedenis van onder andere de steden en bossen in het studiegebied. Ook hier zijn de voornaamste bevindingen weer samengevat in een kaart. Verwijzingen over en weer moeten het betoog tot een samenhangend geheel maken. Het vierde deel bevat een toelichting op de kaarten, een cultuurhistorische waardering en een aantal opmerkingen over het behoud van historische landschappen, en het laatste deel bevat de conclusies en aanbevelingen. Het boek is rijk geïllustreerd en voorzien van een omvangrijke samenvatting in het Nederlands en het Engels.

Buitengewoon veel onderwerpen worden in dit boek behandeld. Steeds gaat het om puntig geformuleerde essays waarin de huidige stand van kennis op kritische wijze wordt samengevat en vermengd met wetenswaardigheden en interessante details. Waar nodig plaatst de schrijver een aantal verklaringen of meningen naast elkaar zonder zelf stelling te nemen. Door de ver uitgewerkte inhoudsopgave zijn de thema's gemakkelijk terug te vinden. Het spreekt vanzelf dat niet alles even grondig behandeld kan worden, maar gezien de dikte van het boek lijkt het onzinnig om naar meer te vragen. Alles overziende gaat het om een interessant en goed leesbaar overzichtswerk waarin de geografie en de geschiedenis van een groot gebied worden geschetst. Door op deze wijze brede bekendheid te geven aan de achtergronden van de ruimtelijke verscheidenheid, heeft de schrijver ongetwijfeld het maatschappelijke draagvlak voor het behoud van de cultuurhistorische kenmerken van het studiegebied versterkt.

G. J. Borger

H. Gras, e. a., ed., *Geschiedenis van Assen* (Assen: Van Gorcum, 2000, 512 blz., €29,50, ISBN 90 232 35215).

Tussen 1258 en ongeveer 1600 bestond Assen slechts uit een verzameling gebouwen van Maria in Campis, een cisterciënzer vrouwenklooster. Daarna werd het de plaats waar het provinciaal bestuur vergaderde. Door de aantrekkingskracht van het bestuurscentrum groeide Assen van 113 inwoners in 1630 naar 600 eind achttiende eeuw. Pas in de negentiende en twintigste eeuw groeide de stad onstuimig, zij het dat het accent bleef liggen op bestuurlijke en regionaal-verzorgende functies. Deze ontwikkeling heeft belangrijke consequenties gehad voor de opbouw van de *Geschiedenis van Assen*: in vergelijking met veel West-Nederlandse stadsgeschiedenissen is er geen middeleeuwse stad te beschrijven en de stad is kleinschalig in de vroegmoderne periode. Zodoende is er automatisch meer aandacht voor de negentiende, en vooral voor de

twintigste eeuw. De periode na 1920 beslaat bijna 200 pagina's, ruim veertig procent van de tekst.

In totaal hebben achttien auteurs en een zeshoofdige redactie meegewerkt aan dit boek. Weliswaar zijn de verschillende hoofdstukken netjes aan elkaar geplakt, maar met zoveel auteurs is niet helemaal te vermijden dat zo'n boek een optelsom wordt van tamelijk losse aspecten. Dat komt misschien ook omdat nergens blijkt dat een overkoepelend stadshistorisch concept ten grondslag ligt aan de keuze van de verschillende thema's die aan bod komen. Dat neemt niet weg dat de geschiedenis van Assen interessante bijdragen bevat.

Het eerste hoofdstuk gaat over de prehistorie. Het is een toegankelijk, vlotgeschreven stuk, over heel wat meer dan de voor de handliggende hunebedbouwers. Dit hoofdstuk bevat leuke reconstructietekeningen van nederzettingen. Ook het gedeelte over Assen in de Middeleeuwen is boeiend. Het is natuurlijk een 'luxe' dat heel Assen uit maar één klooster bestond, zodat niet alleen topografische gegevens en bouwgeschiedenis de revue passeren, maar er ook alle ruimte is voor de bestuursstructuur van het klooster, de sociale herkomst van de nonnen en het spirituele en dagelijkse leven in het klooster. De daaropvolgende vier chronologische hoofdstukken (1600-1807; 1807-1920; 1920-1960; na 1960) hebben min of meereen vast stramien. Achtereenvolgens komen aan de orde bestuurlijke en ruimtelijke ontwikkelingen, bevolking, armen- en gezondheidszorg, economische aspecten, en als laatste een hoofdstuk over geloof, onderwijs en cultuur. Deze hoofdstukken zijn doorgaans helder en duidelijk geschreven, bevatten veel informatie en zijn fraai geïllustreerd. Wat betreft de achttiende en negentiende eeuw worden de demografische en economische gegevens vooral vergeleken met ontwikkelingen elders in de provincie. Maar bij andere hoofdstukken krijg je de indruk dat weinig over de grenzen van de gemeentelijke bronnen is heengekeken. Dat is niet zo bezwaarlijk voor een overzicht van de bestuurlijke ontwikkelingen, dan is het logisch dat vooral de gemeente als kader wordt genomen. Maar we krijgen bijvoorbeeld wel te lezen welke scholen er allemaal gesticht werden en wat voor conflicten zich voordeden, maar wat het onderwijs inhoudelijk voorstelde en hoe dit veranderde, wordt maar summier aangestipt. En cultuur is tot aan de twintigste eeuw vooral opgevat als 'high culture', die laat nu eenmaal de meeste sporen achter in de bronnen. Was er geen volkscultuur of buurtleven in Assen? Werden er in de negentiende eeuw geen kermis of andere volksfeesten gevierd? Het blijft ook onduidelijk hoe de sociale structuur in elkaar stak in een stad die tussen 1807 en 1920 van 621 naar bijna 17.000 inwoners groeide. Dit toch spectaculaire proces van verstedelijking wordt nergens systematisch geanalyseerd, evenmin wordt aandacht besteed aan de vraag hoe de Assenaren zelfde dramatische verandering van hun stad ervoeren. De hoofdstukken over de twintigste eeuw geven, ook wegens het overvloedige aanwezige bronnenmateriaal, een bredere blik. Veel gegevens worden vergeleken met landelijke trends (demografische gegevens, inkomens, werkloosheidspercentages, kerkelijkheid). Het interessante aan deze hoofdstukken is dat ze bekende ontwikkelingen van de vorige eeuw op lokaal niveau handen en voeten geven, bijvoorbeeld: de opkomst van de jeugdcultuur en de pogingen van de kerken om de jeugd aan zich te binden met instuiven en jeugdhonken ('de Honky Tonk Saloon'); de inspanningen van Assen om industrie aan te trekken en het mislukken daarvan; de uitbouw van de verzorgingsstaat, waarin voor de stad een rol was weggelegd als regionaal verzorgingscentrum; het verlangen naar grotere inspraak van burgers in het lokale bestuur (in Assen te meten aan het succes van de plaatselijke Politiek Logisch Oprechte Partij).

Deze geschiedenis van Assen is voor de inwoners zelf zeker belangwekkend, omdat de geschiedenis van hun stad er op adequate, vaak boeiende wijze uit de doeken wordt gedaan. Bij dergelijke studies ligt er ook de vraag in hoeverre ze het lokale belang overstijgen. Bij dit boek is dat zeker het geval, al was het alleen maar omdat het een ideale casus oplevert van een snelle, niet-industriële verstedelijking in de negentiende eeuw, niet op de resten van een groots

zeventiende-eeuws verleden, maar als het ware uit het niets. Deze stadsgeschiedenis van Assen vormt zo voor een toekomstige 'Geschiedenis van Nederlandse steden' een belangrijke bouwsteen.

Boudien de Vries

J. H. M. Hilhorst, J. G. M. Hilhorst, *Soest, Hees en De Birk. Van de achtste tot de zeventiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2001, 367 blz., €32,-, ISBN 90 6550 652 7).

Met steun van diverse fondsen, genootschappen en instellingen hebben de gebroeders Hilhorst de uitgave kunnen realiseren van een groot deel van de resultaten van hun veelomvattende speurwerk naar de geschiedenis van het oude cultuurgebied Eemland. Het is een fraai uitgegeven boek geworden.

Drs. Jan Hilhorst en prof. dr. Jos Hilhorst zijn geen historici van professie, maar als liefhebbers van de regionale geschiedvorsing hebben zij samen, voortbouwend op hetgeen hun vader in zijn lange leven over de geschiedenis van Soest en omstreken vergaarde, een enorme hoeveelheid historisch materiaal weten op te diepen uit velerlei archieven in Nederland, Duitsland en het Vaticaan. Zelf beschikken de schrijvers over een gigantisch archief betreffende Soest, Hees en De Birk. Een massa aan archivalia hebben zij verwerkt in dit boek, dat alleen al door de omvang van het feitenmateriaal ver uitsteekt boven hetgeen in doorsnee aan regionale geschiedschrijving verschijnt. Het is een naslagwerk geworden dat onmisbaar is voor een ieder die zich in het vervolg verdiept in de geschiedenis van (Oost-) Utrecht.

De gebroeders Hilhorst hebben zich in dit boek noodgedwongen moeten beperken tot een twaalftal thema's, te weten: 1 de oorsprong van Soest, 2 de rechten op de grond (over tijnsrechten, ontginningen, hoeven, de rechten van de bisschop etc), 3 de tienden en de conflicten daarover, 4 de omvang van de bevolking en het grondgebruik, 5 de kastelen, molens, boerderijen en buitenplaatsen, 6 de rechtspraak, 7 de burens en kerkmeesters, 8 de schutterij, 9 de turfwinning in het Soester- en het Hezerveen, 10 de zorg voor dijken, wateren en wegen, 11 het kerkelijk leven tot de reformatie en 12 de reformatie en de opstand in Soest.

De geschiedenis van Eemland, zo blijkt uit de oorkonden, begint in 777, toen Karel de Grote het gebied Eemland schonk aan Alberik, die kort daarop bisschop van Utrecht zou worden. Tot dat Eemland behoorden ook uitgestrekte wildernissen en venen, de vier foreesten. Een deel van die woeste gronden werd volgens de hypothese van de auteurs tussen 950 en 975 door de Utrechtse bisschop ter ontginning uitgegeven aan graaf Wichman van Hamaland. Hij zou in Soest dertien hoeven hebben ontgonnen. Hieruit zou men kunnen concluderen dat Soest in ieder geval bestond in de tiende eeuw, mogelijk eerder. Maar op grond van de taalkundige afleiding van de naam 'Soest' (= zetel) stellen de schrijvers dat 'Soest of de naaste omgeving sedert het ontstaan van de naam in de Germaanse tijd continu bewoond is geweest' (16). Dat nu lijkt mij een al te gewaagde veronderstelling.

Buitengewoon gedetailleerd en getuigend van een gedegen kennis van de rechtshistorie is het hoofdstuk over de rechten op de grond. Niet steeds weten de schrijvers te vermijden dat de lezer bijna verdrinkt in de zee van feiten. Maar gelukkig verduidelijken de auteurs alle rechts termen, zodat het boek leesbaar blijft ook voor de geïnteresseerde leek.

De schrijvers tonen aan dat ook in Soest en omgeving er tussen 1000 en 1400 sprake was van een emancipatie van de horigen en een verzwakking van de positie van de grondheren. De wijze waarop zij dat doen — gedetailleerd, hoeve voor hoeve — maakt het boek zo waardevol. Die gedetailleerde aanpak en de consciëntieuze behandeling van het bronnenmateriaal treft de lezer in ieder hoofdstuk.